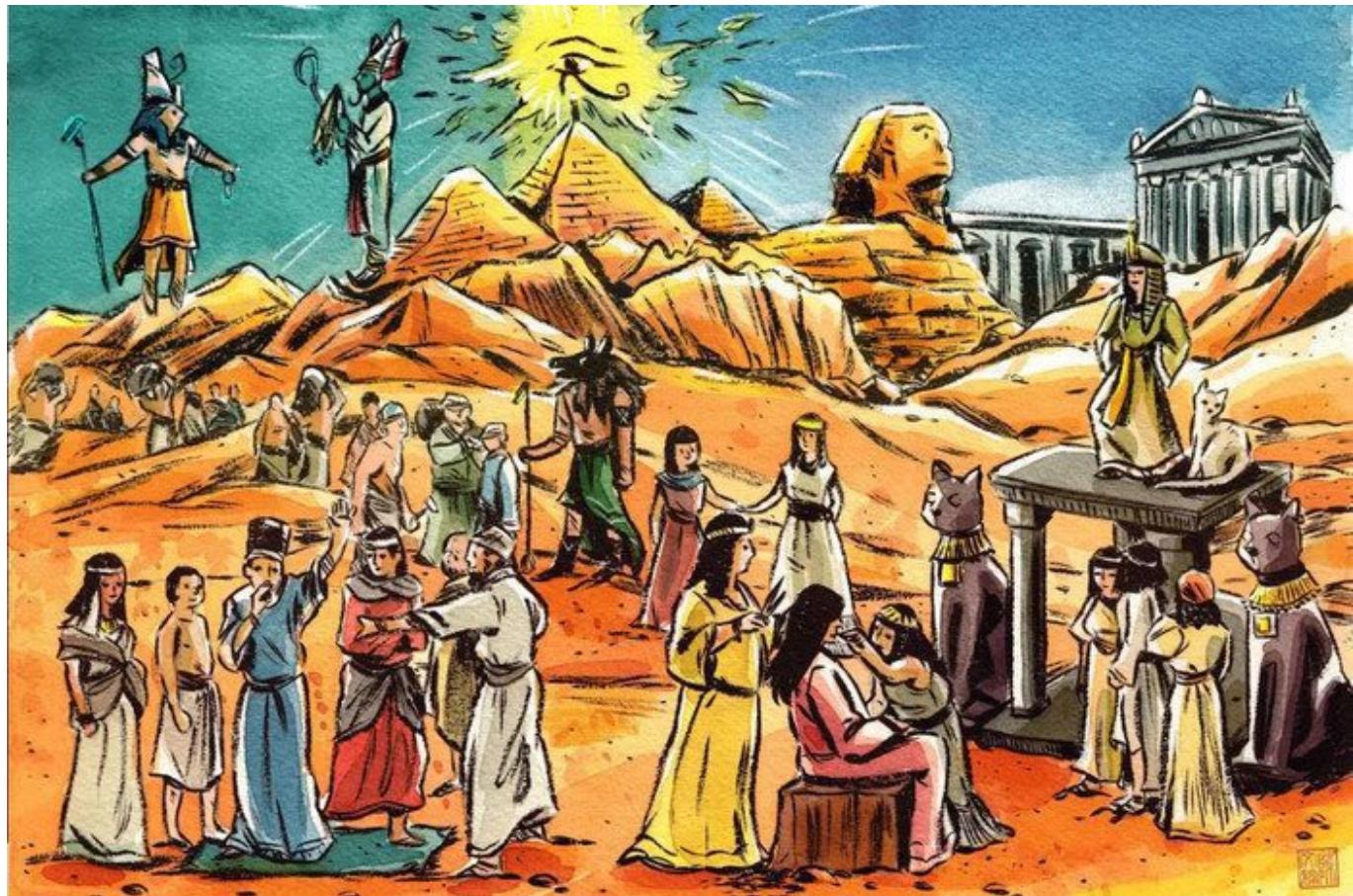

Syganlara nämüçin pyrgunogullary diýilýär?

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar, Türkmen dili

написано kitapcy | 26 января, 2025

Syganlara nämüçin pyrgunogullary diýilýär? SYGANLARA NÄMÜÇIN PYRGUNOGULLARY DIÝILÝÄR?

Aýratynam türk edebiýatynda gaty köp şgyrda syganlara (çingeneler) pyrgunogullary (faraonogullary, ýagny faraonlaryň nesli -t.b.) diýilýär.

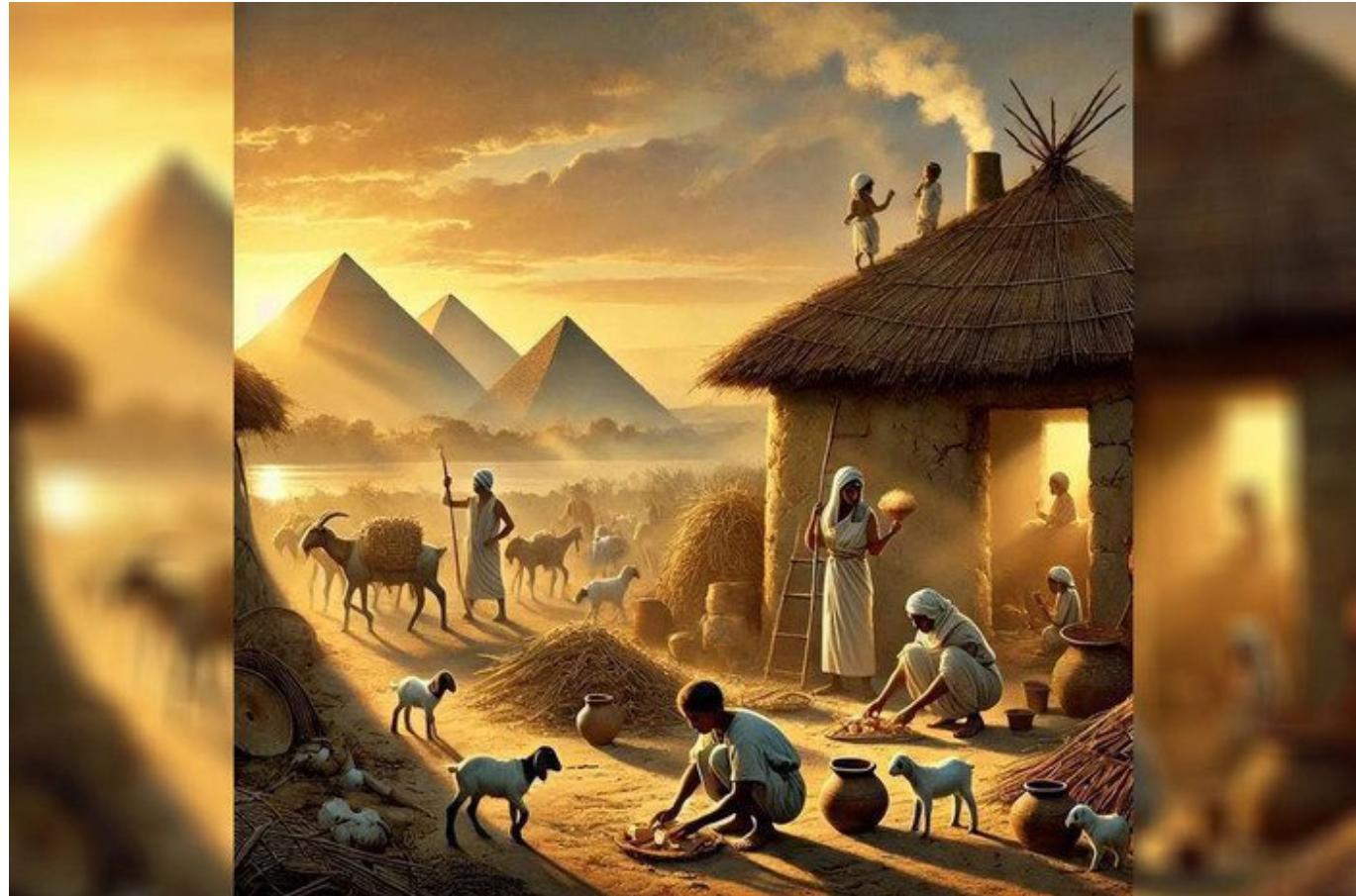
Bu kesgitleme pyrgun tipologiyasından ötri ýaramaz many aňlatsa-da, iň soňunda aýtjagymzy başynda aýdyp, gürrüñimize başlalyň.

Bir zady aýratyn belläp geçmek gerek: Müsürdäki kyptylardan ugur alýan bu kesgitleme şahyrlarymyzyň diline düşenem bolsa, bärde syganlar üçin utanar ýaly zat ýok.

Hawa, faraonlaryň birnäçe dini taryhymzda ýigrenç bildirilen adamlar bolsa-da, öňe sürülsi ýaly syganlar faraon neslinden

gelýändigi çyn bolsa, onda olar taryhyň iň beýik medeniýetlerinden birini gurandyklary üçin buýsanmaga haklydyrlar.

Şundan ugur alyp, makalamyzyň dowamynda aýtjak sözümüz taryhyň iň mazlum halky bolan rumynlaryň tarapynda bolar we aýratynam diwan edebiýatyndaky bu duşmançylykly rumyn diskursyny okyjylarymyzyň dykgatyna ýetireris.

• Özlerine nämücin «roman» diýärler?

Syganlara dünýäniň her ýerinde birhili at berlipdir. Hindi dilinde «sazsynas» manysyny berýän «toýeng» diýilse, Türkiýede «Karaçi (garaçy), koçer, pypyry, kypty» ýaly atlar berilýär (turkmenlerde syganlara «jögi» diýlipdir -t.b.)

Şeýle-de dürli ýurtlarda ýasaýan adamlar syganlara ýasaýış-durmuş formasындан we tenlerinden ugur alyp «mustalöinen» (gara), «Faraonepene» (faraonyň neberesinden болан) we «Kalo» (gara) ýaly atlary beripdir. Syganlar bolsa diňe «adam» manysyny berýän «roman» (ýa-da «rumyn») sözünü ulanypdyr.

Hermen Berže «Sygan mifologiyasy» atly eserinde üç esasy topara bölmek bilen syganlaryň gelip çykyşy barada şu

maglumatlary berýär:

Kaldera syganlary: Rumyn dilinde gazana «caldera» diýilýär. Atlaryndanam bilnişi ýaly olaryň köpüsi gazancylyk bilen meşgullanýar. Olarda beýleki ähli sygan toparlary ýaly diňe özleriniň hakyky syganlardygyny aýdýarlar. Ilkinji bolup Balkan ýarymadasyndan çykypdyrlar. Soňra Orta Ýewropadan Fransiýa geçip, lowariler, boýbalar, luliler, çurariler, turko amerikanlar ýaly baş şaha bölünipdirler.

Gitanolar: Daşky görnüşleri bilen kalderalardan tapawutlanyşlary ýaly, däp-dessurlary we dialektleri bilenem tapawutlanýarlar. Öz aralarynda ispaniýalyalar ýa-da andaluslylar we kataloniýalyalar diýen iki topara bölünýärler. Gitanolara hemme ýerde duşmak mümkün däl. Olara diňe Portugaliýada, Ispaniýada, Demirgazyk Afrikada, Günorta Fransiýada duşup bolýar.

Manuşlar: özlerine Sinti hem diýýärler. Bu adyň olara berilmeginiň sebäbi Indus kenarlaryndan gelendikleri üçin berlen bolmagy-da ähtimal. Orta Ýewropadaky syganlar üç goşmaça şaha bölünýärler: walsikanlar (fransuz sintiler), gaýrikanlar (nemes sintiler), piemontesiler (italýan sintiler).

Syganlar öz taryhyň dürli döwürlerinde kän-kän zulumlara sezewar bolup gelseler-de, ikinji jahan urşy döwründe Faşistik Germaniya tarapyndan sistematiki genoside uçraýylary ýaly rehim-şepagatsyzlyga uçramandylar.

1942-nji ýylda faşistik serkerdelerden Genrik Gimmler tarapyndan alnyp barylan gyrgynçylykly operasiýanyň dowamynda Ýewropa materiginde ýarym million sygan öldürildi.

Nemes faşistleri «Einsatzgruppe» ýörite toparlary bilen uly sygan awyny ýola goýupdyr: Germaniya, Belgiya, Fransiýa, Gollandiýa ýaly giň geografiki giňişlige ýaýran syganlary ýekän-ýekän üýşürip, adamzat taryhyna gara tegmil bolup girjek gyrgynçylykly operasiýany amala aşyrypdylar.

Sygalaryň gyrgynçylyga uçramasyndanam beter başga bir zat bolsa bu boýunça ýeke nemes faşistiniň sygan genosidini amala aşyrmakda aýyplanyp jogapkärçilige çekilmänligidi.

1962-nji ýyla çenli dowam eden uruş günükärleriniň derňew

işleriniň hemmesine jöhit genosidiniň çäginde seredilen bolsa, ýarym million syganyň gyrgynçylygy dünýä jemgyýetçiliginiň wyždany tarapyndan görmezlige salyndy.

• Osmanly we çingeneler (syganlar)

Syganlar taryh arenasynda birnäçe ýurda aralaşypdyr. Şol barlan ýerleriň birem Müsür. Şol sebäpden Osmanly ýaly birnäçe ýurtda olara kyptylar hem diýlipdir.

Düýş gorenden soň dünýäni aýlanyp jadylaýy eser ýazan jahankeşdämiz Öwlüýä Çelebi syganlar üçin dürli kesgitlemeleri ulanypdyr.

Çelebi «kowmy-kababete» diýip atlandyran syganlary üçin faraon neslinden gelen milletdigini öñe sürüpdir.

Taryhçy Halil Inaljygyň geçiren barlaglarynda, aýratynam Üsküdar sebitlerinde ýasaýan syganlaryň ilkinji gezek Stambula Fatih Sultan Mämmet tarapyndan getirilendigi we 31 maşgalanyň bu göçüşlige degişli edilendigi anyklanypdyr.

Rowaýata görä Nemrutyň buýrugy bilen Ybraýym pygamberi oda atan Çin we Gen doganlaryň (Çin+Gen=çingene -t.b.) nesli syganlara degişli hasaplanýanam bolsa, bu aýdylýanlar ullakan etimologiki ýalandan ybaratdyr.

Parsça «çalgy» manysyny berýän «çeng» (türkmen diline «çeñni» görnüşinde geçipdir -t.b.) sözünden ýasalan «çingene» – raks

edip tans oýnaýan manysynda ulanylýar. Osmanly döwründe-de syganlar has hem toý-dabaraly durmuşyň esasy bölegi bolup bilipdir.

• **Iň tanymal syganlaryň biri Garagözdi**

Syganlar Osmanlynnyň gurlan döwründen başlap toý-dabaraly durmuşynda öz ýerlerini tapypdyr. Munuň iň anyk mysaly Hajy Ewhat, ýagny tanalýan ady bilen Garagözdi. Aslynda syganlaryň şum takdyrynyň bolandygyny iň gowy görkezýän mysalam Hajy Ewhadyň ömrüdir. Orhan Gazynyň döwründe osmanly raýatlygynyň içinde musulman bolan Garagöz dosty Hajy Iwaz (Hajiwat) bilen birlikde halky şadyýanlyga we şowhun-şagalaña şeýle bir imrindiripdir welin, bu ýagday birtopar garasöýmez adamlaryň nägileligine sebäp bolupdyr.

Orhan Gazy gelýän tankydy bellikleriň netijesinde Hajy Ewhady we Iwazy bogdurypdyr. Yöne ol beýdendigi üçin soñ ökünipdir. «Möwlidiň» awtory Süleýman Çelebi Garagözüň jemgyýetde döreden täsiri we güýçli mirasy üçin şeýle setirleri ýazypdyr:

*Nakşy-sunyň remzeder hüsnünde rüýet perdesi,
Hajeýi-hükmi ezeldendir hakykat perdesi».*

Syganlar Garagöz mysalynda görlüşi ýaly halk tarapyndan halansa-da, ýene şol halkyň ýigrenjine-de sezewar bolup bilipdir. Munuň belki-de iň ýaramaz subutnamasy aýtgylarymyza

we nakyllarymyza ýerleşen sygan sözleridir:

- *Sygan köpelse, ýanyçarbaşy öwnüp başlar;*
- *Syganyň öyi ýanar, özi dowul kakar;*
- *Sygan çalar, kürt oýnar;*
- *Syganyň öýünde tekje;*
- *Sygan bergisi;*
- *Syganlyk;*
- *Syganlaşmak...*

Sanyny artdyrsaň artdyrybermeli. Bu aýtgylar syganlara bolan umumy garaýsy orta çykarýar, haýsy gözden seretseň seredibermeli-dä...

Birem Ahmet Haşimiň seredişi ýaly görüp bilmek için owaly bilen doly adamkärçilikli terbiýäň we estetikaň bolmaly:

«*Sygan – adam tebigatyna iň ýakyn galan owadan görnüşidir. Bu bürünç yüzli, fagfur dişli gyryň ýasaýjylary adam sypatyna giren birnäçe gök agaçlardyr öydülyär. Sygan bahar paslynyň özüdir. Çagalygymda gören baharlarymdan häzir ýadymda galan sudur: gyzyl, ýaşyl, sary şalwarly (gyýma balakly), aýdym aýdýan we el çarpýan bir süri ýaş oglan-gyz tagta surnaý çalyp bu sazyň wagşy gülkileriniň yzyndan meňzeş çaprazlyklary bilen dag-dereleri zaryn-zaryn iňledýän ýene şol syganlardyr».*

Osmanlynyň syganlar bilen taryhda iki esasy gatnaşygy bolupdy. Birinjisi, Müsüriň eýelenmeginden soň çöle sürülen syganlar. Munuň iň esasy sebäbi, gapma-garşylyklar netijesinde emele gelen alamançylygyň öňüni almakdy.

Beýlekisi-de Andalusdaky (İspaniyadaky) gyrgynçylyk wagtynda Osmanly tarapyndan halas edilen jemgyyetleriň birem syganlardy.

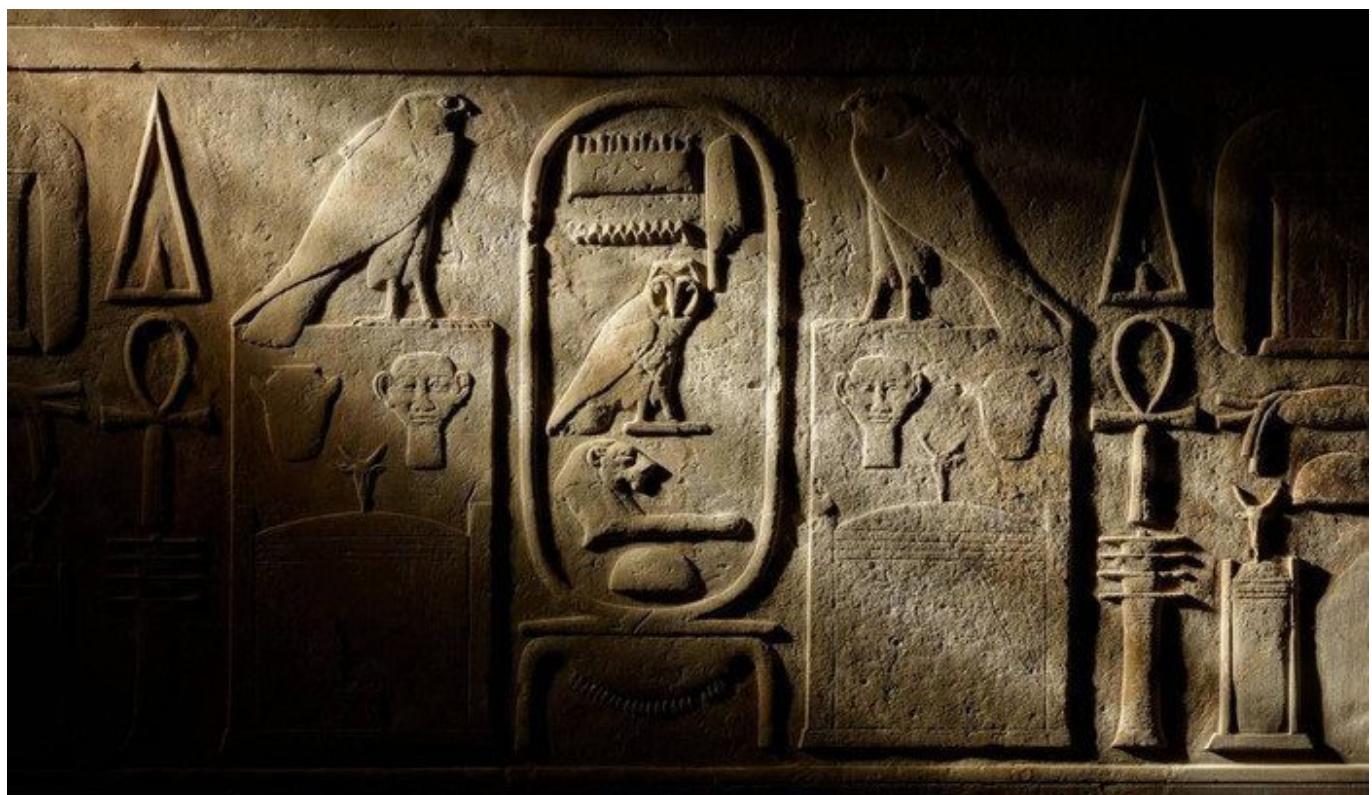
Osmanlyda möhüm döwlet işlerinde wezipe berilmedik syganlar jemgyyetiň ýörite günlerinden bolan durmuş toýlaryny geçirmegeň ýeke özleri hötdesinden gelişleri ýaly düwünçilik, demircilik, seýislik ýaly kärleriňem gözlenýän ussatlarydy. Munuň bilen birlikde jemgyyetiň ýerine ýetirmekden gaça durýan kürekçilikdir jellatlyk ýaly kärleriniňem köplenç syganlar tarapyndan edilmegi olaryň ýaramaz şan-şöhrata eýe bolmagyna getiripdi.

Taryhçy Reşat Ekrem Koçu osmanly syganlarynyň köp sanly

kriminal wakalaryň baş aktýorydyklaryna garamazdan, öz aralarynda zynadyr gomoseksualizm ýaly azgynyçylyklaryň bolmandygyny we olar hakdaky aýyplamalaryň köpüsiniň esassyzdygyny aýdýar. Şeýle-de Osmanlydaky kypty syganlarynyň musulmançylyga geçenlerindenem jızýe salgydynyň alynmagy şerigata gabat gelmeýän ýagdaýlaryň biridi. Muňa garamazdan syganlardan jızýe alynmagy tankyt edilen mesele bolmagynda galýardy. Syganlara şeýle çemeleşilmeginiň düýp sebäbi Osmanlynyň salgylar syýasaty görkezilse-de, musulman syganlarynyň musulman däl syganlar bilen bir ýerde ýaşamagyna dowam etmegide esasy tutaryklaryň biri hökmünde görkezilip bilner.

Musulmanlaryň arasynda Ybraýym pygamberi (a.s) oda atmakda we faraonyň neslinden bolmakda aýyplanylýan syganlar hristianlar tarapyndanam Isa pygamberi (a.s) haça çüylän çüýleri ýasap çüýlemekde günükärlenipdir.

Şeýle esassyz aýyplamalar olaryň köp din tarapyndan gyrakladylmagyna sebäp bolupdyr. Hatda käbir eserlerde syganlaryň döwlet işlerinde işledilmezligini ündäp we hamana ata-babalady bolan faraonyň gargyssiňen nesli hökmünde baha berlip Mämmet IV-iň döwründäki köplere belli hekaýat bilen düşündirilýär.

• Faraonyň perzentleri diskursy

Diwan edebiýatymzda syganlara garşy örän agyr sözler aýdyllypdyr we olar köplenç faraonyň nesli bolmakda aýyplanypdyr.

B.e.önüki III müñýyllikda Demirgazyk Afrikada Müsür merkezli gurlan Gadymy Müsür döwleti taryhyň iň uzak ömürli döwletleriniň, hatda medeniýetleriniň birisir.

Dünýä halklarynyň aglabı bölegi şol döwür gowaklarda ýaşap ýörkä, müsürliler kosmos ylmyny ulanyp matematiki hasaplamalary işläp düzüpdiiler we Nil derýasynyň suwunyň dolup-daşyna görä ekin ekýärdiler.

Ieroglyph diýilýän özlerine mahsus ýazuw sistemasy we ösen edebi medeniýetleri bilen şol wagtky dünýäniň merkezidiler.

Şeýle-de özleri bilen deňeşdirilip bilinjek gadymy grek we hindi medeniýetleri Müsüriň ýagty güneşiniň astynda aýdyňlanypdy. Elbetde, islendik medeniýetiň çäkli ömri bardy bularam ajaly golaýlaşdygyça zalymlaşýarsy.

Soňky döwür faraonlaryň syýasy taýdan özlerini alyp barşy esasan din bilen kesgitlenen öz mäkäm çäklerini goramaga gönükdirilipdi. Gullaryň we ýonekeý ynsanlaryň öňbaşçysy bolan yslam pygamberi Musa pygamber (a.s) ýaly şahsyýetleriň garşysynda hökmürowanlyklaryny saklajak bolup eden hereketleri Allanyň näletine duçar bolupdyr.

Allatagala iň soňky mukaddes kitaby (Gurhan) günäniň diňe ony edene degişlidigini aýtmak bilen bir adama ýa-da jemgyýete bolan ýigrenjiň adamy adalatsyzlyk etmäge itermeli däldigini ündeýär. Ýagny Allatagala tutuş Müsüri ýa-da faraon neslini näletlemän, «faraonlyga» garşy çykýar. Muňa garamazdan şahyrlarymyz yslama ters setirleri ýazmaga çekinmändir. Gelin, olaryň käbirine seredip geçeliň.

Mahmur beg eger mejlide balgam byrakursa

Firawn enigidür

Karyşma söze sus bire çingane disünler

Itmeň sözin isgâ (Tyrsi).

Şahyr bu ýerde mahmur halyndaky aşygyň şerap mejlisine balgam

goýan ýagdaýynda onuň pyrgun güjügidigini aýdýar. «Pyrgun güjügi» diýmek bilen syganlar göz öňüne tutulýar.

*Arabuň cingenesi oldygyna şübhäm ýok
Şüretu-sireti zîrâ ki budur hep anuň.
(Boluly Hanif).*

Terjimesi: Arabyň syganydygyna şübhäm ýok. Sebäp onuň daşky sypaty, ahlagy şeýle.

*Çingâne midür asly rakybyň nedir aýa
Gördüm any sûk içre bugün geçdi elekle
(Leýla hanym).*

Terjimesi: Şu gün garşıdaşy bazarda eli elekli geçip barýarka gördüm, eýsem onuň asly syganmydyr?

*Çingânesin desem saña bardyr mahalli kim
Kaýsy-fürûş aks-i tabatyny be-heý byrak
(Hanýaly Nury Osman).*

Terjimesi: Eh-eý, miwe satýan, gaharly bolşuňdan el çek, bu bolşuň bilen saña sygan diýsemem bor.

Käbir şahyr muny ten jynsparazçylygyna çenli ýetiripdir:

*Benzemez hîç birine ûetmiş iki milletden
Çingene derdüm eger olsa sary Çingâne.
(Nafi).*

Terjimesi: Ýetmiş iki milletiň hîç birine meñzemez, Sygan diýerdim eger sary sygan-da bolsa.

Jynsparazçylykly diskursdan halas bolup bilmedik ýene bir şahyrymyz bar:

*Çekmedi wakaýy kybty-da bu rütbe hawfy
Kawmy-Firawnyň elinden dahi Musaýy-Kelim.
(Sünbülzada Wehbi).*

San-sajaksyz mysallar bilen gürrüňi edilýän jynzparazlygyň

sanyny artdyrmak mümkün.

Diwan edebiýatymyzda ýagdaý şular ýaly ýaramaz. Häzirkizaman prozasyna seredenimizde-de syganlara bolan garaýyş şundan gowy däl. Geljekki makalalarymyzyň birinde hökman munuň üstünde-de durup geçeris.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Şenbe, 23.11.2024 ý. Taryhy makalalar